

Dar vzájomnej zrozumiteľnosti

Aj pri takej blízkosti, aká charakterizuje slovenčinu a češtinu, je veľa toho, čo ich odlišuje a čo môže pôsobiť

Doc. PhDr. MIRA NÁBĚLKOVÁ, CSc. – jazykovedkyňa a slovakistka, ktorá od roku 1999 pôsobí na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe na Katedre stredoeurópskych štúdií. Venuje sa otázkam slovensko-českých jazykových vzťahov a výskumu slovenčiny v českom prostredí. Je autorkou knihy Slovenčina a čeština v kontakte: pokračovanie príbehu. Predtým pracovala v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV a so svojím „rodným“ pracoviskom nikdy nestratila kontakt a vôľu spolupracovať. Tak ako aj teraz pri vytváraní seriálu O češtine na Slovensku.

V posledných rokoch sa intenzívne venujete téme slovensko-českých jazykových kontaktov. Čím je pre vás príťažlivá?

„Všetkým tým, čím sa dotýka vzájomného dorozumenia a porozumenia. Celé spektrum otázok česko-slovenského jazykového kontaktu, ktoré je zaujímavé dnes, bolo vlastne v iných dobových okolnostiach zaujímavé aj pred rozdelením spoločného štátu. Spoločenské zmeny však priniesli ich nové „nasvetlenie“, záujem o to, čo trvá a čo sa v nových podmienkach mení. Vznik českej univerzitnej slovakistiky, ktorý sám patrí do nového času, utvoril aj nové inštitucionálne podmienky na výskum vzájomných jazykových vzťahov v súčasnosti aj v historickom pohľade. Mne boli spočiatku osobitne zaujímavé vývinové procesy v českom prostredí. Kde a ako sa prejavuje či neprejavuje redukcia vzájomných jazykových kontaktov, ako sa dotýka otázky vzájomného porozumenia, aké reakcie možno sledovať u bežných ľudí aj na inštitucionálnej úrovni. Ako sa to všetko, aj v porovnaní so Slovenskom, ukladá do stáročného príbehu vzájomných jazykových vzťahov. Na druhej strane ma v tom príbehu osobitne priťahovala otázka prítomnosti češtiny na Slovensku, bibličtina, ktorá sa v duchovnej piesni u slovenských evanjelikov zachovala až do konca 20. storočia. Ako o nej pekne napísal Ivan Kadlecík, že „pretieká štrbinami stáročí...“. Teraz ma pútajú najmä zhody a rozdiely v slovenčine a češtine. Na rozličných úrovniach, osobitne to, čo v slovnej zásobe predstavuje základ vzájomnej zrozumiteľnosti a čo pôsobí proti nej. A odkiaľ sa to všetko vzalo.“

Aké rozdiely môžu skomplikovať vzájomnú zrozumiteľnosť?

„Aj pri takej blízkosti, aká charakterizuje slovenčinu a češtinu, je veľa toho, čo ich odlišuje a čo môže pôsobiť ako komunikačná bariéra. Osobitne vtedy, ak niekto nie je zvyknutý prijímať druhý jazyk. Nejde len o neznáme slová, ktorých význam treba dešifrovať. Pri prvých kontaktoch môžu byť problémové aj rozdiely v hláskosloví alebo v skloňovaní, či časovaní. V niektorých rozdielných tvaroch sú skryté aj trvalé nástrahy. Možno to predstaviť na českých novinových titulkoch ako *Nejkrásnější sportovkyně světa* či *Zemětřesení v Itálii*. Tvary *sportovkyně*, *zemětřesení* jednoznačne nevyjadrujú, či ide o športovkyňu alebo športovkyne, zemetrasenie alebo

zemetrasenia. Ukázať to musí kontext. Publicistické texty preložené z češtiny do slovenčiny niekedy dokladajú nezvládnutie nástrah, napr. v slovenskej vete *Tí, ktorí vždy všetko myslí dobre...* jasne „trčí“ čeština originálu. Môže ísť primárne o chybu automatického prekladača, no spolu s nepozornosťou človeka.“

To sú príklady tzv. zradných tvarov, asi menej známych než tzv. zradné slová ako kapusta či horký. Ukazuje ich život, ale zrejme sa mnohé z nich odhaľujú najmä pri porovnávanom výskume.

„Zradných slov nie je v slovnej zásobe slovenčiny a češtiny až tak málo, ako by sme si možno mysleli. Na prvom mieste ide o slová, ktoré majú rozdielny význam, napr. tá *kapusta*. Aj české slovo *kůrvec* pomenúva iné než slovenské *kôrvec*, ani české a slovenské slová *kázeň*, *chudý* či *perný* neznamenajú to isté. Zradnejšie sú tie slová, ktoré sa odlišujú len v niektorých významoch. Česká *čárka* je slovenská *čiarka*, ale aj *dĺžeň*. České slovo *víno* má aj iné významy než *víno* v slovenčine. Nedávno som v slovenskom texte na dojčenskej výžive stretla informáciu, že obsahuje 22 % šťavy z *bieleho hroznového vína*. Ten, kto to prekladal, si nevedomil, že v češtine má slovo *víno* aj význam hrozno, šlo teda o šťavu z bieleho hrozna. Vieme, že sú slová, ktoré opakovane v rozhovoroch spôsobujú nie príjemné nedorozumenia, napr. prídavné meno *sprostý* (v slovenčine „hlúpy“, v češtine „vulgárny, hrubý“).“

Neraz sa stretávame s vyjadreniami, že pre niektoré české slová nemáme v slovenčine zodpovedajúci ekvivalent. Vnímajú takto aj Česi niektoré slovenské pomenovania?

„To je v obidvoch smeroch veľmi zaujímavá téma. Môžem ponúknuť vetu *Dokáže si ho „ochočiť“ ako Exupéryho Malý princ lišku* (slovo „skrotiť“ nie je ono). Ten, kto to napísal, vedel, že máme ekvivalentné slová, oproti českému *ochočiť* slovenské *skrotiť* (prídom *zkrotiť* je aj v češtine). Súčasne však vidno, ako sa nám do vnímania slov premieta to, ako sú utvorené. V slovese *skrotiť* je stále prítomný jeho základ *krot-ly*, čo nemusí byť to „ono“, čo chcel autor zdôrazniť. Keby nepoznal češtinu a keby ešte nemal vo vedomí český preklad knihy, ako je Malý princ, zrejme by to tak nevystúpilo. Alebo iný príklad z internetu: *Ja-ponci sú zvedaví aj „zviďaví“* (...*trebný slovenský ekvivalent nemáme*). České slovo *zviďavý* pomenúva toho, kto „rád získava nové poznatky“. Jeho význam je v slovenčine obsiahnutý v slove *zvedavý*. Na druhej strane, české prídavné meno *zvedavý* má potom v porovnaní so slovenským v sebe viac toho, že sa niekto zaujíma o čosi, čo sa ho netýka alebo do čoho ho nič nie je. Slovenské *zvedavý* a české *zviďavý* sú, hoci to vyznieva prekvapujúco, vlastne tiež komunikatívne „trochu zradné“. Ak hovoríme o vnímaní existencie či neexistencie zodpovedajúcich slov v druhom jazyku, je v tom často prítomné subjektívne hodnotenie. Pri slovách druhého jazyka možno pozitívne vnímať rozličné stránky. Napr. český autor vyjadrenia *při psaní nemám nasazený* (ďalšie za to krásne slovenské slovo) *vrchnáčik* nám nepovedal, čím je mu slovo *vrchnáčik* krásne. Možno

sa mu páči to, že je oproti českému *viho*, *vičko* výstižnejšie (dáva sa „na vrch“), možno spolu s tým aj jeho zdobená podoba. Aj pri slove *nepodarek* sa za pozitívnym hodnotením ukazuje priezračnosť motivácie: *musím použiť krásne a výstižné slovenské slovo „nepodarky“*. Zrejme aj preto *nepodarek* (v rozličných podobách ako *nepodarek*, *nepodarek* či *neporadok*) patrí k častejšie využívaným slovakizmom v češtine.“

Keď ste sa začali zaoberať porovnávaním slovenčiny a češtiny, boli niektoré rozdiely pre vás prekvapením?

„Veru boli. Uvedomila som si, že napriek tomu, koľko som toho v češtine od detstva prečítala a koľko sa napočúvala, ostávalo mi mnohé rozdielové skryté. Okrem všeličoho, čo v češtine je, osobitne také, čo v nej nie je. Stále je pre mňa zaujima-

“ Zradných slov nie je v slovnej zásobe slovenčiny a češtiny až tak málo, ako by sme si možno mysleli.

vé, ako povedať po česky čosi, kde v slovenčine použijeme predložky ako *spoza*, *spred*, *pomedzi*, *spomedzi*, *popri*, *popod* (spisovná čeština pozná predložku *zpod*, iné sú bežné v moravských nárečiach). Ak sa my rozprávame povedzme o *novinách spred štyroch rokov* alebo o psovi, čo *vybehol spoza rohu*, v češtine sa to musí formulovať inak. V češtine nie sú bežné slová so zveličujúcou príponou – *isko* (čeština túto príponu má, no napríklad moji študenti sa veľmi čudovali slovám ako *domiško*, *nožisko* či *stromiško*). Nie sú bežné ani slovesá so zdobňujúcou príponou, v češtine síce je *spínkat*, ale už nie ekvivalenty k *hryzkať*, *bežkať*, *sedkať*, *zobkať*. Pozoruhodné je aj to, že v češtine sa nerozvinul typ slovíe ako *dovolenkovať*, *sviatkovať*, *silvestrovať*, *víkendovať*. Prevzaté sloveso *dovolenkovať* patrí spolu so slovami *dovolenka*, *dovolenkový* k často uvádzaným slovakizmom v češtine.“

Spomenuli ste slová nepodarek či dovolenkovať. Aké miesto zaujmajú slovakizmy v češtine?

„Okrajovejšie než bohemizmy v slovenčine, no nie až také okrajové, ako sa bežne myslí. Keď som spracúvala heslo na túto tému do Nového encyklopedického slovníka češtiny (je dostupný na adrese www.czechency.org), ukazovalo sa, ako veľmi je prítomnosť slovakizmov v češtine spätá s rozličnými obdobiami vzá-

jomných vzťahov. Ako niektoré pričádzali v čase národného obrodenia a stali sa potom aj súčasťou rozličných terminológií (napr. *gombík*, *hole*, *húlava*, *lišaj*), iné sa rozšírili v období spoločnej republiky a napokon je zaujímavé, v akej miere sa slovakizmy objavujú aj po rozdelení spoločného štátu. K slovakizmom z rozličných období patria slová ako *bitkař*, *lyžovačka*, *namyšlený*, *oznam*, *podujetí*, *príhovor*, *rozlučka*, *středobod*, *vlámat se*, *zabobcházet*, *stíhat*, *strážit*, *vybavit*, *výdobytek*, *výzor*, *zaužívaný* alebo *zaostat*. Zo slov posledných rokov častých v českých textoch možno spomenúť také *zimomriavky*. Dajú sa pri nich nájsť aj sprievodné poznámky, že v porovnaní s českými vyjadreniami *husí kůže* alebo *husina* sú *zimomriavky* krajšie. Je zrejme, že podobne ako bohemizmy v slovenčine majú aj slovakizmy v češtine rozličné postavenie. Mnohé vystupujú ako ozvlášťujúce alternatívne vyjadrenia, nie sú vlastné všetkým hovoriacim po česky a len niektoré si postupne nachádzajú miesto v spisovnej češtine.“

Ako dnes vnímate perspektívu vzájomných jazykových vzťahov? Na jednej strane vidíme, že vzájomná česko-slovenská komunikácia v širokom spoločenskom rozsahu pokračuje, na druhej strane pribúdajú formulácie, že deti (najmä české) druhému jazyku už nerozumejú.

ako komunikačná bariéra, vysvetľuje jazykovedkyňa Nábělková

jazyku sa často zabúda, že aj v čase spoločného štátu muselo dieťa prejsť tú cestu, ktorú mu pri získavaní návyku na druhý jazyk a zoznamovaní sa s ním prichodí prejsť dnes. Ibaže vtedy malo na to dostatok možností a ak niečomu pri prvom stretnutí nerozumelo, nerobili sa z toho ďalekosiahle závery. Aby sa prirodzený bilingvизmus rozvíjal, treba deťom na to aj dnes poskytnúť príležitosti. Ak sa napr. v českom prostredí vychádza z toho, že sa programy v slovenčine nevysielaajú preto, že im deti alebo mladí ľudia (už) nerozumejú, utvára sa začarovaný kruh. Akže existuje vedomie hodnoty vzájomných vzťahov, bolo by dobre deťom občas ponúknuť aj niečo v druhom jazyku. Obojsmerne.“

Ako sa v tomto svetle javí zákon, podľa ktorého by sa u nás v slovenských televíziách nemali programy pre deti do 11 rokov vysielať po česky?

„Tu sa ukazuje, aké je v súvislosti s našimi jazykovými vzťahmi všeličo zložité aj protirečivé a aké je dôležité účelne sa v nich orientovať a vyvarovať sa krajnosti. Z hľadiska rozvíjania pasívnej dvojjazyčnosti, teda schopnosti slovenských detí rozumieť češtine ako súčasť ich širšej jazykovej výbavy, je vylúčenie programov v češtine kontraproduktívne. Na druhej strane treba mať na pamäti, že deti takpovediac ‚majú právo‘ na svoje rozprávky, filmy či iné programy v slovenčine – to sa im jazykový zákon v našom trhovom svete usiluje zabezpečiť. Deti potrebujú mať dostatok možností aj cez médiá si rozvíjať materinský jazyk, čo má širší než len čisto jazykový význam. Rodičia pritom neraz pripomínajú, že slovenských programov pre deti dosť nie je. Je to nepochybne širší problém, no z dnešného pohľadu aj z hľadiska budúcnosti je potrebné naň upozorňovať, osobitne verejnoprávne médiá. Je teda dôležité venovať pozornosť rozvíjaniu vlastného jazyka detí, akže však deklarujeme tradičný model jazykového použitia ako kultúrnu hodnotu, nemožno zabúdať ani na podporu rozvíjania pasívnej dvojjazyčnosti. Myslím, že je dobré, keď toto okružie výročie prítahuje viac pozornosti aj k otázke vzájomných jazykových vzťahov a pripomína náš spoločný jazykový príbeh. To, že dnešná naša jazyková situácia má dlhú, pozoruhodnú, ba fascinujúcu predhistóriu s dotykmi a krystalizovaním vzťahov slovenčiny a češtiny pred vznikom spoločného štátu, počas neho a aj po jeho rozdelení. Ak má tento príbeh úspešne pokračovať, treba vnímať aktuálne a budúcnostné otázky našej jazykovej koexistencie. Aby sme z jednej ani z druhej strany nevšímavo nezanedbali dar vzájomnej zrozumiteľnosti, ktorý Slovákom a Čechom utvára širší životný priestor, kde možno komunikovať svojím jazykom.“

Gabriela Múcsková
FOTO – MAFRA/YAN RENELT

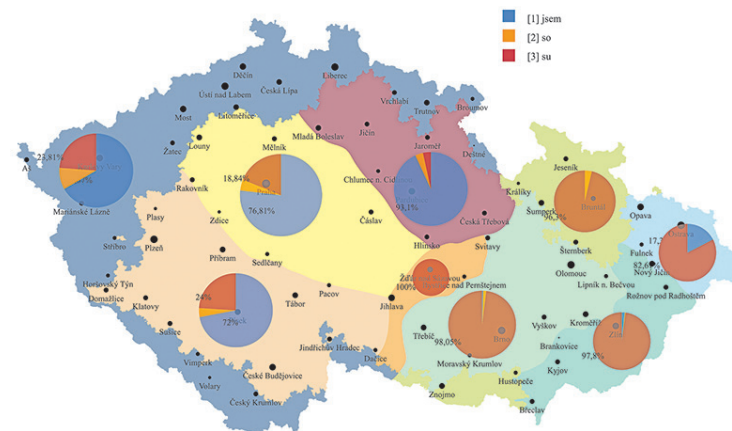
„Vcelku optimisticky. Existuje toľko pracovných, záujmových, kultúrnych prepojení, ktoré sa opierajú o dvojjazykové dorozumievanie, toľko ľudí rozličných generačných skupín navzájom v slovenčine a češtine komunikuje o rôznych témach, že ťažko predpokladať, že by sa tento model ďalej neodovzdával. Na druhej strane sú aj okolnosti, ktoré hrajú proti tomu. Je zrejmé, že vzájomná blízkosť jazykov sama na bezproblémovú komunikáciu nestačí. Že je potrebný spomínaný návyk na prijímanie textov, návyk na prítomnosť pravidelných rozdielov aj na priebežné spoznávanie a zapamätávanie rozdielných jednotlivosť. Dosvedčuje to aj skutočnosť, že o slovenských deťoch, ktoré sa do kontaktu s češtinou dostávajú častejšie, nie sú také rozšírené výroky, že češtine nerozumejú. Majú viac možností pestovať si pasívnu dvojjazyčnosť než české deti.“

Ostaňme teda ešte pri deťoch. Možnosť rozumiť druhému jazyku predstavuje hodnotu, ktorú možno osobne využiť pri roz-

širovaní vlastného kultúrneho priestoru, pri štúdiu, pri vzájomnej komunikácii atď. Ponúka sa v nej poznanie života druhého jazykového spoločenstva. A je tu tá významná okolnosť, že na dnešných deťoch bude ležať budúcnosť vzájomných (nielen) jazykových vzťahov. Vo všeobecnej rovine sa stretávame s deklaráciami, že treba podporovať to, aby deti druhému jazyku rozumeli, nezdá sa však, že by sa pre to veľa cielene robilo.

„Tak, ako vravíte. Z hľadiska budúcnosti je otázka jazykového vývinu a jazykovej prípravy detí v každom spoločenstve mimoriadne dôležitá. Myslím, že nikdy nie je dosť pripomínania vo všetkých smeroch, že dnešné deti sú budúcnosť krajiny. Ony poniesú ďalší vývin materinského jazyka, slovenčiny aj češtiny, a súčasne od ich schopnosti bez problémov prijímať druhý jazyk bude závisieť aj budúcnosť kontaktov Slovákov a Čechov v tej podobe, ako sme to poznali dosiaľ. Pri hodnotení detí vo vzťahu k druhému

Pripravil Jazykovedný ústav
L. Štúra SAV v spolupráci
s Českým centrom v Bratislave.
Kordinátor projektu:
Roman Soóky

Ako sa rozpráva na východe Čiech

Moravské nárečia prekvapujú svojou rôznorodou podobou.

O krem českej nárečovej skupiny v užšom zmysle sa približne od polovice krajiny smerom k jej východnej časti hovorí moravskými nárečiami a sliezskym nárečím. Oproti českým nárečiam silnejšie ovplyvnených centrom sú nárečia na Morave oveľa viac rôznorodé a prvky spisovného jazyka do nich prenikali pomenej. Moravské a sliezské nárečia spájajú spoločné znaky, ktorými sa odlišujú od skupiny českých nárečí. K hlavným znakom patria zmeny koncoviek – **a** namiesto – e či – **u** namiesto – i.

Čepica a slepica

V chladnom období tak zahreje **čepica** i **kožuch** a v horúcej polievke **slepica** (namiesto spisovného *čepice*, *hožich* a *slepice*). Spoločným znakom sú tiež krátke samohlásky v slovách ako **mak**, **blato** alebo **brat** (*mák*, *bláto*, *brát*), čím sa nárečia podobajú viac slovenčine. Zachovali sa v nich aj spoluhláskové skupiny **šč** a **stř** (oproti *šť*, *tr*), a preto si tu ľudia pýtajú **ešče strešně** (ešte čerešne) alebo **střapec ščešti** (strapec ššastia). Najmä na východnej Morave, ale aj v jej iných častiach by nás mohli zaskočiť slovesá ako **měť** alebo **chtět** (mať, chcieť), hoci frekvencie vyššie na väčšine ostatného územia Čiech je použitie slovík *mít* a *chtít*.

Moravské nárečia sú rozdelené do dvoch veľkých skupín, a to stredomoravská (hanácka) nárečová skupina a východomoravská (moravskoslovenská) nárečová skupina. Dopĺňa ich ešte skupina sliezskych nárečí, s ktorou ich spájajú spoločné znaky v nárečiach. Príznačné je pre ne, že do ich okrajových častí neprenikli niektoré jazykové zmeny oproti skupine českých nárečí a niektoré jazykové zmeny zachovali vo svojej staršej podobe.

V Brne lezú cez vokno

Prvou veľkou skupinou moravských nárečí je stredomoravská (hanácka) nárečová skupina nachádzajúca sa v strednej časti Moravy na východe Čiech. V tejto oblasti sa vyskytujú slová ako **móka**, **nélepsi**, **lóka** či **nesó** oproti západočeským *mouka*, *nejlepší*, *louka* a *nesou*. Príznačné je aj nepravdivé používanie hlások **v**, **h**, **j** na začiatku slov. V Brne a širšom okolí sa tak pazerá cez **vokno** a skočiť sa dá na **jídlo**, **hídlo** či **ídlo**. Sloveso byť tu má podobu **já su/so**. Rozkazovací spôsob oproti českému *lehněte*, *seděte*, by sme vytvorili s i, teda **lehnite**, **sednite**. Typické je tu aj zachovávanie životnosti v nominatívne plurálu, čo znamená, že okolo nás by mohli prejsť ti **dobří kluci/ty dobrý holky** (v českých nár. *dobří kluci*).

1918
100
2018
SPOLOČNÉ STOROČIE

Túto nárečovú skupinu tvoria podskupiny so špecifickými nárečovými znakmi pre každú z nich. Centrálna podskupina, kam patrí napríklad Olomouc alebo Prostějov, je typická prívlastňovaním bez koncovky – v (**bratru kamarád**) alebo typický tvar **vod starosto** (od starostu). O niečo južnejšie Česi v stredomoravskom nárečí prívlastňujú pomocou prídavných mien so zakončením na koncovku – j (**bratrúj kamarád**).

Východomoravské zelé

Druhou skupinou moravských nárečí je východomoravská (moravskoslovenská) nárečová skupina. Vďaka svojej polohe v blízkosti Slovenska a západoslovenských nárečí je citelnejší medzijazykový kontakt. V porovnaní so stredomoravskou nárečovou skupinou do tejto skupiny niektoré jazykové zmeny neprenikli, má teda oveľa viac archaických črt, z ktorých sa zachovala napríklad pôvodná hlásková podoba **starý býk** (oproti českému *starej bejh* alebo stredomoravskému *staré běh*). Z ďalších javov typické pre túto skupinu nárečí je zachovanie **ú**, **ý** v slovách ako **dobrý**, **strýc** či **múka**. Charakteristickým znakom je aj zachovanie samohlásky **é**, čo znamená, že na východnej Morave s radosťou ochutnávajú **zelé** (oproti českému *zelí*). Zaujímavé je aj spodobovanie pri vyslovovaní, napríklad z Aničkú, kubme. Sloveso byť tu má podobu **su**.

Aj táto skupina nárečí sa rozdeľuje na menšie celky a podskupiny. V severnej (valašskej) podskupine s blízkym mestom Zlín a jeho okolím je charakteristickým znakom y/ý v slovách ako **žyvý**, **křyvý**, **cyzý**. Neurčitok slovík končí na – ť tak ako v slovenčine (**držať**). Obec Uhereský Brod a jeho okolie patrí do podskupiny južno východomoravských dialektov. Typickým odlišujúcim znakom je zachovanie slabikotvorného l (napr. **žltek** oproti spisovnému *žlutek*) alebo príslovky zakončené príponou – ačky (**sedáčky**). Západná a východná podskupina sú považované za okrajové časti východomoravských nárečí. Ich dialekty vo veľkej miere prebrali prvky zo susedných dialektov.

Patricia Ráczová

1918
100
2018
SPOLOČNÉ STOROČIE